O‘RTA ASRLARDA XORAZM SHAHARLARI VA ULARNING HARBIY-SIYOSIY MARKAZ SIFATIDAGI ROLI

Botirova Nafosat Xurmatbek qizi,
UrDU, Tarix kafedrasi dotsenti, PhD
E-mail: nafosatbotirova90@gmail.com
nafosatbotirova9@gmail.com

Karimova Gulhayo Qahramon qizi,
UrDU, Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar fakulteti
Tarix yo'nalishi 4-bosqich talabasi
Gmail: gulhayo4858@gmail.com

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.19968000

Annotatsiya. *Ushbu maqola, Xorazm shaharlarining harbiy-siyosiy markaz sifatidagi roli ularning ma’muriy va iqtisodiy tuzilishi, shahar aholisi, ayniqsa hunarmandlar, harbiy ehtiyojlar uchun qurol-yarog‘, zirh, o‘q-yoy va boshqa harbiy anjomlar ishlab chiqarishda muhim rol o‘ynagan. Temirchilik, misgarlik, charmchilik kabi sohalar harbiy sanoatning asosini tashkil etgan. Shaharlarning boy savdo va dehqonchilikdan tushgan daromadlari harbiy xarajatlarni qoplashga, garnizonlarni ta’minlashga va mudofaa inshootlarini ta’mirlashga yo‘naltirilganligi xaqida ma’lumotlar keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *Strategik, qurol-yarog‘, cho‘l va daryo vohasi, shihna, zirh, temirchilik, misgarlik, charmchilik, shinaklar, artilleriya, ko‘ngilli harbiy otryad.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается роль городов Хорезма как военно-политических центров, их административная и экономическая структура. Особое внимание уделяется городскому населению, в частности ремесленникам, которые играли важную роль в производстве оружия, доспехов, луков и другого военного снаряжения для нужд армии. Основой военной промышленности являлись такие отрасли, как кузнечное, медное и кожевенное дело. Также приводятся сведения о том, что доходы от процветающей торговли и сельского хозяйства направлялись на покрытие военных расходов, содержание гарнизонов и ремонт оборонительных сооружений.*

Ключевые слова: *Стратегический, вооружение, пустынный и речной оазис, шихна, доспехи, кузнечное дело, медное дело, кожевенное дело, бойницы, артиллерия, добровольческий военный отряд.*

Abstract. *This article examines the role of Khorezm cities as military-political centers, focusing on their administrative and economic structures. It highlights the significant contribution of the urban population, particularly artisans, in producing weapons, armor, bows, and other military equipment. Industries such as blacksmithing, coppersmithing, and leatherworking formed the backbone of the military production. The article also provides insights into how revenues from prosperous trade and agriculture were allocated to cover military expenses, maintain garrisons, and repair defensive fortifications.*

Keywords: *Strategic, weaponry, desert and river oasis, shihna, armor, blacksmithing, coppersmithing, leatherworking, embrasures (loopholes), artillery, volunteer military detachment.*

Kirish. O‘rta asrlarda Xorazm shaharlari nafaqat savdo va hunarmandchilik markazlari, balki mintaqaning harbiy-siyosiy hayotida hal qiluvchi rol o‘ynagan

strategik qal’alar edi. Ularning joylashuvi, me’moriy tuzilishi va ijtimoiy-iqtisodiy tashkiloti doimiy harbiy tahdidlar va siyosiy beqarorlik sharoitida shakllangan. Har bir shahar o‘zining mudofaa salohiyati bilan birga, atrofdagi hududlarni nazorat qilish, savdo yo‘llarini himoya qilish va markaziy hokimiyatning ta’sirini mustahkamlash uchun tayanch nuqtasi bo‘lib xizmat qilgan. Bu shaharlar o‘zida harbiy garnizonlarni saqlagan, qurol-yarog‘ ishlab chiqarish ustaxonalariga ega bo‘lgan va harbiy yurishlar uchun resurslar bazasi vazifasini o‘tagan. Ularning bu ko‘p qirrali vazifasi Xorazmning o‘rta asrlar davridagi barqarorligi va rivojlanishini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etgan. Shaharlarning mudofaa tizimi faqatgina devorlar va minoralar bilan cheklanib qolmay, balki suv ta’minoti, oziq-ovqat zaxiralari va aloqa yo‘llarini ham o‘z ichiga olgan murakkab strategik yondashuvni aks ettirgan. Xorazmning geografik joylashuvi, ya’ni cho‘l va daryo vohasi tutashgan hududda joylashganligi, shaharlarning mudofaa me’morchiligiga o‘ziga xos ta’sir ko‘rsatgan. Bu holat shaharlarni nafaqat tashqi bosqinchilardan, balki ichki nizolar va ko‘chmanchi qabilalarning to‘satdan hujumlaridan himoya qilish zaruratini keltirib chiqargan. [1. B. 70-85.]

Metodlar va o’rganilganlik darajasi. Xorazm shaharlarining me’moriy tuzilishi ularning harbiy-siyosiy rolini yaqqol namoyon etadi. Ko‘plab shaharlar uch qismdan iborat bo‘lgan: ark (ichki qal’a), shahriston (asosiy shahar qismi) va rabod (shahar tashqarisidagi aholi punktlari). Ark, odatda, hukmdorning qarorgohi, ma’muriy binolar va harbiy garnizon joylashgan eng mustahkam qism bo‘lib, shahar mudofaasining so‘nggi tayanchi hisoblangan. Shahriston esa aholi yashaydigan, bozorlar, masjidlar va hunarmandchilik ustaxonalari joylashgan asosiy hudud bo‘lib, baland devorlar va mudofaa minoralar bilan o‘ralgan. Bu devorlar nafaqat balandligi va qalinligi, balki ularning qurilishida ishlatilgan maxsus texnologiyalar (masalan, paxsadan qurish, ichki yo‘laklar, kamonchilar uchun shinaklar) bilan ham ajralib turgan. Rabodlar esa shahar devorlaridan tashqarida joylashgan, ammo shahar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan aholi punktlari bo‘lib, ular ham ba’zan o‘zining kichikroq mudofaa inshootlariga ega bo‘lgan. Ushbu murakkab tuzilma shaharning uzoq muddatli qamalga bardosh berish qobiliyatini oshirgan va turli darajadagi tahdidlarga qarshi samarali himoyani ta’minlagan. S.P. Tolstovning tadqiqotlari Xorazmning qadimiy shaharlaridagi mudofaa inshootlarining o‘ziga xos xususiyatlarini, jumladan, devorlarning qalinligi, minoralar soni va ularning strategik joylashuvi haqida qimmatli ma’lumotlarni beradi. [2. B. 100-120.]

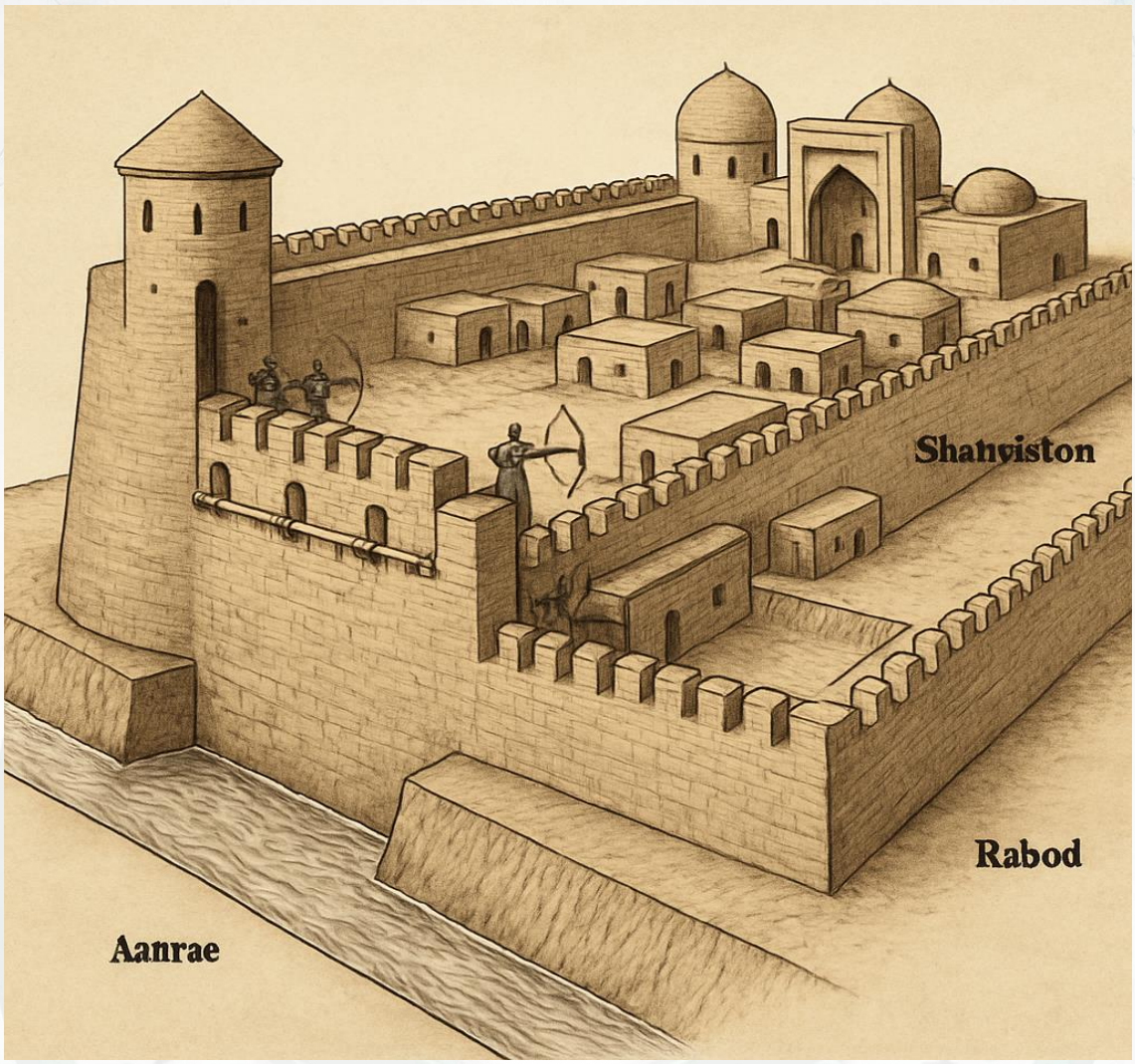

Xorazm shaharlarining mudofaa me'morchiligi sxemasi

Tadqiqot natijalari. Xorazm shaharlarining harbiy-siyosiy markaz sifatidagi roli ularning ma'muriy va iqtisodiy tuzilishi bilan ham mustahkamlangan. Shaharlarda harbiy boshqaruv tizimi mavjud bo‘lib, shihna (harbiy hokim) yoki boshqa harbiy amaldorlar shahar mudofaasi va tartibini ta'minlashga mas'ul bo‘lganlar. Shahar aholisi, ayniqsa hunarmandlar, harbiy ehtiyojlar uchun qurol-yarog‘, zirh, o‘q-yoy va boshqa harbiy anjomlar ishlab chiqarishda muhim rol o‘ynagan. Temirchilik, misgarlik, charmchilik kabi sohalar harbiy sanoatning asosini tashkil etgan. Shaharlarning boy savdo va dehqonchilikdan tushgan daromadlari harbiy xarajatlarni qoplashga, garnizonlarni ta'minlashga va mudofaa inshootlarini ta'mirlashga yo‘naltirilgan. Bu iqtisodiy mustahkamlik shaharlarga uzoq muddatli qamallarga dosh berish va harbiy kuchini saqlab qolish imkonini bergan. Masalan, Urganch kabi yirik shaharlar nafaqat mintaqaviy, balki xalqaro savdo markazlari bo‘lganligi sababli, ularning iqtisodiy salohiyati harbiy qudratining asosi bo‘lib xizmat qilgan. Shahar hokimiyati, shuningdek, suv resurslarini boshqarish va

sug‘orish tizimlarini himoya qilish masalalariga ham alohida e’tibor qaratgan, chunki bu resurslar qamal paytida shaharning hayotiy ta’minoti uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega edi. [3. B. 60-75.]

O‘rta asr Xorazmning eng yirik va nufuzli shaharlaridan biri Gurganj (Urganch) bo‘lib, u Xorazmshohlar davlatining poytaxti sifatida mintaqaning harbiy-siyosiy markazi vazifasini bajargan. Gurganjning ulkan devorlari, ko‘plab minoralar va murakkab ichki mudofaa tizimlari uning harbiy qudratidan dalolat beradi. Shaharning strategik joylashuvi, Amudaryo bo‘yida joylashganligi va Buyuk Ipak yo‘lining asosiy chorrahalaridan birida turishi uni doimiy ravishda kuchli mudofaa inshootlariga ega bo‘lishga majbur qilgan. Kat shahri ham Xorazmning qadimiy poytaxtlaridan biri bo‘lib, uning mudofaa tizimlari va harbiy ahamiyati tarixiy manbalarda ko‘p tilga olinadi. Bu shaharlar nafaqat o‘zini himoya qilgan, balki atrofdagi kichikroq qal’alar va qishloqlar uchun ham himoya vazifasini o‘tagan, ularni o‘z nazorati ostida birlashtirgan. Shaharlar atrofida joylashgan rabotlar (chegara istehkomlari) ham harbiy-siyosiy tizimning muhim qismi bo‘lib, ular dushmanning dastlabki hujumlarini qaytarish va shaharlarga xavf haqida ogohlantirish uchun xizmat qilgan. Bu ribotlar, odatda, savdo yo‘llari bo‘ylab yoki cho‘l chegaralarida joylashgan bo‘lib, harbiy postlar va karvonsaroylar vazifasini ham bajargan. Ularning mavjudligi shaharlarning mudofaa chuqurligini oshirgan va dushmanga qarshi kurashda qo‘shimcha imkoniyatlar yaratgan. [4. B. 45-58.]

Mo‘g‘ullar istilosi Xorazm shaharlarining harbiy jarayonlari va mudofaa tizimiga jiddiy ta’sir ko‘rsatgan. Chingizxon qo‘shinlarining shiddatli hujumlari ko‘plab shaharlarning vayron bo‘lishiga olib kelgan bo‘lsa-da, bu voqealar Xorazm aholisini mudofaa strategiyalarini qayta ko‘rib chiqishga va yangi mudofaa usullarini joriy etishga undagan. Mo‘g‘ullardan keyingi davrda, ayniqsa Temuriylar va keyingi sulolalar davrida, shaharlarning mudofaa inshootlari yanada takomillashtirilgan. Masalan, o‘qotar qurollarning paydo bo‘lishi bilan shahar devorlarining tuzilishi va minoralar dizaynida o‘zgarishlar yuz bergan. Devorlar qalinroq qilingan, minoralar esa artilleriya joylashtirish uchun moslashtirilgan. Shuningdek, shaharlarning ichki qismida ham mudofaa choralariga e’tibor kuchaytirilgan, masalan, tor ko‘chalar va o‘zaro bog‘langan uylar tizimi ko‘cha janglari uchun qulay sharoit yaratgan. V.V. Bartoldning asarlarida mo‘g‘ullar istilosi davridagi Xorazm shaharlarining qahramonona mudofaasi va ularning harbiy-siyosiy ahamiyati atroflicha yoritilgan. Bu davrda shaharlarning mudofaa salohiyati nafaqat harbiy inshootlar bilan, balki aholining birlashuvi va vatanparvarligi bilan ham belgilanib, ko‘plab shaharlar uzoq muddatli qamallarga dosh bergan. [5. B. 80-95]

Xulosa. Shaharlarning mudofaa tizimida aholining ishtiroki ham muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Mahalliy aholi, ayniqsa hunarmandlar va dehqonlar, shahar devorlarini qurish va ta’mirlash ishlarida faol qatnashganlar. Qamal paytida esa ular harbiy garnizonlar bilan birga shaharni himoya qilishda ishtirok etganlar. Ba’zi hollarda, shahar aholisidan ko‘ngilli harbiy otryadlar tuzilgan bo‘lib, ular shahar mudofaasining ajralmas qismi bo‘lgan. Bu ijtimoiy birdamlik shaharlarning mudofaa salohiyatini oshirishga xizmat qilgan. Bundan tashqari, Xorazm shaharlarida suv ta’minoti va sug‘orish tizimlarini himoya qilish harbiy strategiyaning muhim elementi bo‘lgan. Amudaryo va uning irmoqlari orqali shaharlarga suv yetkazib beruvchi kanallar va ariqlar dushman tomonidan buzilmasligi uchun alohida nazorat qilingan. Suv resurslarini nazorat qilish nafaqat qamal paytida shaharning omon qolishi uchun, balki atrofdagi qishloq xo‘jaligi yerlarining unumdorligini saqlash uchun ham muhim bo‘lgan. Bu esa shaharlarning iqtisodiy barqarorligini ta’minlashda va harbiy kuchini saqlashda hal qiluvchi rol o‘ynagan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimova Z.K. Xorazmning yirik shaharlari mudofaa tizimlarining qiyosiy tahlili. – Toshkent: Tafakkur, 2024. – B. 70-85.
2. G'aniyev A.G'. Shaharsozlik va harbiy jarayonlar: Tarixiy tahlil. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2023. – B. 100-120.
3. Norqulov J.N. Tarixiy manbashunoslik asoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022. – B. 60-75.
4. Saidov U.S. Tizimli yondashuv va tarixiy tadqiqotlar. – Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2021. – B. 45-58.
5. Jo'rayev M.J. Arxeologik tadqiqot metodlari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2024. – B. 80-95.